

O NENÁLEŽITOM POUŽÍVANÍ NIEKTORÝCH KĽÚČOVÝCH TERMÍNOV VEDECKÉHO POJMOSLOVIA

STOFFA Ján, SR

Resumé

Štúdia poukazuje na nenáležité používanie viacerých kľúčových termínov vedeckého pojmoslovía a uvádza odporúčania ako sa vyhnúť chybám pri ich používaní v terminologickej praxi.

Kľúčové slová: vedecká terminológia, vedecké pojmoslovie, chyby pri používaní kľúčových termínov

ABOUT NON-CORRECT USING OF KEY TERMS OF SCIENTIFIC TERMINOLOGY

Abstract

The study deals with non-correct using of some key terms of scientific terminology and gives recommendations how to avoid them in terminological praxis.

Key words: scientific terminology, key notions of terminology, terminological mistakes

1. Úvod

Súčasná terminologická prax ukazuje, že mnohí používatelia termínov majú nízku terminologickú gramotnosť a terminologickú kultúru. Na túto skutočnosť sme už viackrát poukázali, napr. v štúdiách (1), (2), (3). Je zarážajúce, že rôzne terminologické chyby a nedostatky sa nevyskytujú len pri termínoch, ktoré sú relatívne nové (neologizmoch) a nie sú ešte ustálené, pri termínoch vyradených z terminologických systémov o čom staršia generácia používateľov nevie, pri termínoch prevzatých z cudzích jazykov a pod., ale aj pri termínoch, ktoré sú pomenovaniami viacerých kľúčových terminologických pojmov.

Cieľom tejto štúdie je poukázať na vybrané termíny, ktoré sú pomenovaniami mimoriadne dôležitých pojmov vedeckej terminológie, objasniť ich obsah, komentovať vybrané príklady nesprávneho použitia a uviesť odporúčania pre terminologickú prax, aby sa takéto chyby vyskytovali čo najmenej. Ako príklady uvádzame len všeobecne známe prípady a to nielen pre obmedzený rozsah štúdie, ale aj preto, že v prípade chýb alebo nedostatkov nie sú podstatní ich nositelia, ale ich podstata, odôvodnenie nesprávnosti a uvedenie správneho riešenia. Nenáležité termíny sme zaznamenali v dielach z rôznych odborov. V tejto štúdii sa však obmedzujeme na príklady z oblasti techniky a IKT.

2. Najčastejšie nenáležité používané termíny

Hierarchicky najvyššie postaveným termínom je z hľadiska terminologickej vedy termín **pojmem**. Pojem môžeme definovať ako základnú jednotku vedeckého, resp. logického myslenia. V literatúre možno nájsť rôzne definície pojmu. Uvedieme z nich len tri. V encyklopédii (4, s. 150) sa pojem definuje ako „myšlienkový odraz predmetu na základe jeho invariantných vlastností alebo vzťahov“. Výkladový slovník (5, s. 504) uvádza, že pojem je „forma myslenia odrážajúca podstatné vlastnosti predmetov, javov“. Do tretice uvedieme vyjadrenie o pojme skryté v kontexte heslového slova sémantický trojuholník v encyklopédii (6, s. 379), ktorá pre pojem nemá samostatné heslové slovo a používateľ by informáciu

o pojme sotva hľadal v uvedenej heslovej stati. O pojme sa tu uvádza, že predstavuje „prvok z myšlienkovvej oblasti“. Dôležité je, že prvkom sa rozumie nielen konkrétna vec, ale aj **ideálny** (podč. JS) predmet, jav alebo udalosť. Ako jediný z troch citovaných zdrojov uvádza aj synonymné pomenovania pojmu koncept a designát. Ďalšie úvahy o pojme prekračujú rámec tejto štúdie. Považujeme však za potrebné zdôrazniť, že pojem má vždy **abstraktný charakter**.

Najčastejšou terminologickou chybou súvisiacou s pojmom je, že sa ako jeho ekvivalent prezentuje, resp. používa pomenovanie *termín*. V našom základnom diele (7, s. 12) sme jasne uviedli, že termín nie je ekvivalentom pojmu, ale len jeho pomenovaním. Slovným ekvivalentom pojmu by bol len opis obsahu (významu) pojmu, čiže jeho definícia. Takýto opis sa z mnohých dôvodov nehodí na komunikačné účely. Termín je teda len komunikačným ekvivalentom pojmu a často o obsahu pojmu vôbec neinformuje. Z uvedených a ďalších dôvodov **považovať termíny pojem a termín za synonymá je vecne hlboko nesprávne**.

Druhú hierarchicky najvyššiu postavenú a v terminologickej vede ústrednú je pomenovanie **termín**, ako sme ho charakterizovali. Ako sme uviedli, najväčšou chybou je stotožnenie termínu s pojmom. Ďalšie chyby sa prejavujú pri použití nenáležitých, nepresných alebo z rôznych dôvodov nevhodných synonymných ekvivalentov pomenovania termínu. Najčastejšie sú to pomenovania:

- **Odborný názov.** Tento termín sa vyskytuje nielen v prácach menšieho rozsahu, ale aj v mnohých reprezentatívnych zdrojoch a jeho použitiu sme sa v minulosti nevyhli ani my. Toto pomenovanie je však zavádzajúce a to z toho dôvodu, že ako uvedieme a odôvodníme ďalej, pomenovanie názov nie je ekvivalentom ani termínu, ani pojmu. Z tohto dôvodu **používanie termínu odborný názov neodporúčame**.
- **Označenie.** Toto pomenovanie sa často používa namiesto pomenovania termín. Vzhľadom na to, že podľa (5, s. 455) ide o homonymné slovo, ktorého prvý význam je značka a druhý názov, **používanie pomenovania označenie ako ekvivalentu pomenovania termín neodporúčame**.
- **Terminus technicus.** Tento dvojslovný termín, ktorý sa uvádza napr. v (8, s. 1091) **neodporúčame používať** pre jeho zastaranosť, dvojslovnosť, nesklonnosť, cudzojazyčnosť a falošne orientujúci prvok „technicus“, ktorý nereflektuje skutočnosť, že termín sa vzťahuje nielen na oblasť techniky ale celého ľudského poznania;
- **Odborný výraz.** Tento dvojslovný termín tiež **neodporúčame používať** pre jeho knižný charakter, dvojslovnosť, nepresnosť (nejasný prvok „výraz“) a interferenciu s pomenovaním matematických úkonov vyjadrených symbolmi;
- **Odborný termín.** Neodporúčame používať pre redundanciu slova „odborný“. V skutočnosti každý termín je „odborný“.

Za ďalšie, často nenáležite používané kľúčové pojmy terminologického pojmoslovía možno považovať:

- **Štandardný termín.** Možno ho definovať ako historicky podmienený termín, ktorý zodpovedá úrovni rozvoja oblasti, v ktorej sa používa, príp. úzu odbornej komunity, ktorá ho používa. Najčastejšou chybou je, že sa nenáležite používa ako ekvivalent pomenovania štandardizovaný termín;
- **Štandardizovaný termín.** Možno ho definovať ako termín, ktorý je prijatý príslušnou odbornou komunitou a je odporúčaný príslušnou štátnou alebo medzinárodnou normou/štandardom na pomenovanie príslušného pojmu

v národnom (u nás STN, v ČR ČSN, medzinárodnom (normy EÚ) alebo celosvetovom meradle (normy ISO). Ako jeho nesprávny ekvivalent sa často uvádza pomenovanie *štandardný termín*. Správnym, t. j. synonymným ekvivalentom pomenovania štandardizovaný termín je **normalizovaný termín**.

Chyby a nedostatky sa prejavujú aj pri používaní mnohých ďalších termínov. Ako príklady uvádzame:

- **Terminológia.** Predstavuje homonymný termín. V prvom význame je pomenovaním vednej disciplíny zaoberajúcej sa termínmi, v druhom množiny termínov istého odboru. Na odstránenie tejto homonymnosti odporúčame v prvom význame používať termín **všeobecná terminológia**. V druhom význame je termín terminológia natoľko rozšírený a ustálený, že ho pre jeho internacionálnosť odporúčame používať naďalej, najmä v medzinárodnej komunikácii. V druhom význame odporúčame v národnom meradle preferovať termín **pojmoslovie** (v češtine pojmosloví), ktorý hodnotíme ako významovo priaznivejší a správnejšie orientujúci na pojem (a nie na termín);
- **Názov.** Názov predstavuje pomenovanie konkrétneho objektu a preto na rozdiel od pojmu **nemá abstraktný charakter**. Z tohto dôvodu **názov nemožno používať ako ekvivalent pomenovania pojem alebo termín**. Typickými názvami používanými nenáležite ako ekvivalenty termínov sú mnohé obchodné (komerčné) názvy. Azda najfrekvencovanejší je prípad uvádzania obchodného názvu *Internet* namiesto termínu *internet* (pomenovania ľubovoľnej medzinárodnej počítačovej siete) a naopak. V materiállovej literatúre sa často používa obchodný názov *plexisklo* namiesto systémového pomenovania polymetylmetakrylát. V oblasti edukácie sa často používal obchodný názov *Meotar* namiesto systémového termínu spätný projektor;
- **Názvoslovie.** Presný význam tohto pojmu je množina názvov istej oblasti, napr. geografické názvoslovie. Stovky slovenských a českých štátnych noriem, ktorých pôvodné pomenovania ešte ako ČSN sú uvedené v zozname bibliografických odkazov v diele (7) však používajú tento termín pre množiny pomenovaní, ktoré sa skladajú buď len z termínov alebo sú zmesou termínov a názvov. V prvom prípade by bol vhodnejší termín pojmoslovie, v druhom pojmoslovie a názvoslovie;
- **Subštandardné pomenovania.** Ide o pomenovania, ktoré podľa (6, s. 427) nie sú spisovnými jazykovými prostriedkami. Často sú to nárečové, slangové, žargónové, neadaptované alebo svojrázne adaptované cudzie slová a pod. Ako príklady možno uviesť subštandardné pomenovania (nie termíny!) typu *diplomka* (spr. diplomová práca), *krabica* (spr. škatuľa), *labák* (spr. laboratórium), *magneťák* (spr. magnetofón), *pisíčko* (spr. osobný počítač);
- **Hovorové a expresívne pomenovania.** Sú to síce spisovné, ale významovo často vágne a nepresné pomenovania používané v hovorovom jazykovom prejave a pomenovania vyjadrujúce citový postoj používateľa. Ako ekvivalenty termínov ich nemožno používať hlavne pre ich nepresnosť a tiež preto, že sa v odbornom a vedeckom štýle nemajú používať. Ako príklady hovorových pomenovaní možno uviesť *cédečko* (spr. kompaktná platňa), *kuchynská soľ* (spr. chlorid sodný), *semišky* (spr. semišové topánky), *televízor* (spr. televízny prijímač), *škicovať* (spr. skicovať);

- **Bohemizmy.** Možno ho definovať ako spisovný český termín použitý v slovenskom kontexte. Použitie bohemizmov je často dôsledkom skutočnosti, že slovenskí autori čerpajú z bohatšej českej odbornej literatúry a vedome alebo podvedome prenášajú do slovenského kontextu české termíny. Zvlášť časté je to v prípade termínov prevzatých z iných jazykov, ktoré čeština preberá inak ako slovenčina. Napr. niektoré kľúčové pojmy IKT prevzaté z angličtiny sú v slovenčine adaptované (dizajn, hardvér, softvér), kým čeština ich prevzala v pôvodnej forme (design, hardware, software). **Bohemizmy nemožno v slovenskom odbornom kontexte akceptovať pre ich nespisovnosť.** Ako príklady frekventovaných bohemizmov možno uviesť *čidlo* (spr. snímač), *kvapátko* (spr. kvapkadlo), *malorážka* (spr. malokalibrovka), *pojídlo*, *pojítka*, *pojivo* (spr. spojivo, spájadlo), *výuka* (spr. vyučovanie). Nezriedka sa používajú aj české subštandardné pomenovania typu *mejzlík* (spr. sekáč) a slovné spojenia typu *jedná sa* (spr. ide o);
- **Pseudobohemizmy.** Ide o napodobeniny českých termínov, pomenovania, ktoré nie sú spisovné ani v slovenskom ani v českom jazyku. **Pseudobohemizmy pre ich nespisovnosť ako termíny nemožno akceptovať.** Ako príklady možno uviesť: *gulička* (spr. guľôčka, guľka), *merítka* (spr. meradlo, miera, miera), *zbytok* (spr. zvyšok, ostatok), *žhavenie* (spr. žeravenie). Často sa napodobňujú české koncovky, najmä pri pomenovaniach vlastností: *cykličnosť* (spr. cyklickosť), *dynamičnost* (spr. dynamickosť), *ekonomičnosť* (spr. ekonomickosť);
- **Anglicizmy.** Sú to anglické pomenovania použité v slovenskom kontexte, pre ktoré existujú ich slovenské náprotivky. Preto ich treba hodnotiť ako nespisovné a **pre ich nespisovnosť používanie anglicizmov neodporúčame.** V oblasti IKT sú napr. typickými anglicizmami termíny *clip* (spr. klip), *computer* (spr. počítač), *freeware* (spr. fríver, voľne šíriteľný softvér);
- **Pseudoanglicizmy.** Ide skomolené, pôvodom anglické slová v slovenskom kontexte. Spravidla sú prejavom malej jazykovej erudície ich používateľov a všeobecne nekvalitnej alebo žiadnej jazykovej korektúry písaných komunikátov. Zaznamenali sme napr. pseudoanglicizmus *autoabstrakt* (spr. autoabstract), *bicykle* (spr. bicycle), *konstruktion* (spr. construction);
- **Zastarané alebo z iných dôvodov z pojmoslovných systémov vyradené termíny.** Ako príklady môžeme uviesť termíny *dielektrická konštanta* (spr. elektrická permitivita), *merná hmotnosť* (spr. hustota), *umelá hmota* (spr. plast), *váha* (spr. hmotnosť).

Za nesprávne treba považovať aj chaotické striedanie synonymných termínov (napr. *látka/substancia*, *hacker/heker*, *softvér/programové vybavenie*) alebo pravopisných foriem významovo ekvivalentných termínov (napr. *online/on-line/on line/onlajn*, *off-line/offline/off line/oflajn*, *e-mail/email*). Terminologická kultúra vyžaduje uviesť pri prvom výskyte termínu ako pomenovania pojmu všetky jeho synonymá a pravopisné formy a v ďalšom texte používať už len jednu z nich, ktorú používateľ z nejakého dôvodu preferuje. V edukácii môže byť takýmto dôvodom väčšia významové priehľadnosť národných pomenovaní než pomenovaní cudzieho pôvodu.

Záver a odporúčania

Je v záujme vedeckej pravdy, ale aj terminologickej gramotnosti a kultúry, aby sa kľúčové pojmy vedeckej terminológie používali vecne i jazykovo správne a v súlade

s obsahom nimi pomenovaných pojmov. V edukačných procesoch, pri písanej i hovorenej odbornej komunikácii by sa týmto termínom mala venovať zvýšená pozornosť. Chyby, ktoré sa pri nenáležitom používaní kľúčových termínov vyskytujú by nemali ostávať bokom pozornosti posudzovateľov vedeckých a odborných komunikátov, knižných publikácií a najmä kvalifikačných prác. Každý používateľ termínu by si mal uvedomiť, že ak použije nesprávny termín alebo ním pomenuje nesprávny pojem, môže spôsobiť, že jeho chybu prevezmú a budú ďalej šíriť aj všetci menej erudovaní používatelia.

Zoznam bibliografických odkazov

- (1) STOFFA, J.: Súčasný stav slovenskej technickej terminológie a terminológie didaktiky technických predmetov. In: Švec, Š. et al.: *Jazyk vied o výchove*. Bratislava : Gerlach Print a Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2002, s. 92-100. ISBN 80-968564-9-9
- (2) STOFFA, J. – STOFFOVÁ, V.: Časté terminologické chyby v písomnej komunikácii z informačnej technológie. In: *Zborník : Sieťové a informačné technológie : Celoškolský seminár*. Nitra : Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2002, s. 104-108. ISBN 80-7137-981-6
- (3) STOFFA, J. – STOFFOVÁ, V.: O jazykovej a terminologickej kultúre tematického zošitu zo stredoškolskej informatiky. In: *Trendy ve vzdělávání 2011*. Editori Martin Havelka, Miroslav Chráska ml. a Milan Klement. 1. vyd. Olomouc : Agentúra gevak, 2011, s. 212-217. ISBN 978-80-86768-34-2
- (4) *Malá slovenská encyklopédia*. Bratislava : Encyklopedický ústav SAV; Goldpress Publishers, 1993. 822 s. ISBN 80-85584-12-3
- (5) *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava : Veda, 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X
- (6) MISTRÍK, J. et al.: *Encyklopédia jazykovedy*. 1. vyd. Bratislava : Obzor, 1993. 505 s. ISBN 80-215-0250-9
- (7) STOFFA, J.: *Terminológia v technickej výchove*. 2. opr. a dopl. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého, 2000. 162 s. ISBN 80-244-0139-8
- (8) ŠALING, S. – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: *Velký slovník cudzích slov*. 5. revid. a dopl. vyd. Bratislava – Prešov : Samo, 2008. 1184 s. ISBN 978-80-89123-07-0

Lektoroval: **Doc. PhDr. Miroslav Chráska, Ph.D.**

Kontaktná adresa autora:

Prof. Ing. Ján Stoffa, DrSc., emeritný profesor.
Pedagogická fakulta UP, Katedra technické a informační výchovy
Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc, CZ
E-mail: StoffaJan@seznam.cz